

Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja

BILTEN

9, 2017

Slovensko
društvo
za preučevanje
18. stoletja

BILTEN

9, 2017

Bilten, št. 9, 2017

Izdajatelj:

Slovensko društvo za preučevanje 18. stoletja

Naslov:

ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana

Urednik:

Miha Preinfalk, Ljubljana

Redakcija te številke je bila zaključena:

19. decembra 2017

Naklada:

40 izvodov

ISSN 1855-8445

Na naslovnici:

Martin van Meytens ml., 1754: Marija Terezija v krogu svoje družine v Schönbrunn.

Uvodna beseda

Desetega maja letos je minilo deset let od ustanovitve Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja. Obletnico smo člani društva proslavili z občnim zborom, na katerem smo izvolili novo staro vodstvo, obeleževanje obletnice pa zaokrožili s predavanjem Matije Ogrina o Kapelskem pasijonu. Društvo je bilo v prvem desetletju delovanja zelo dejavno. Kljub ne vedno ugodnim okoliščinam (zlasti finančnim) je pripravilo 40 predavanj, sâmo ali v sodelovanju je organiziralo štiri mednarodne simpozije in več javnih vodstev po razstavah. Naši člani so se v imenu društva udeležili tudi nekaj mednarodnih konferenc. Društveno delovanje smo obeležili v devetih *Biltenih*, v katerih smo poleg povzetkov vseh predavanj objavili tudi bibliografije za posamezne znanstvene vede, zastopane v društvu, ki se nanašajo na 18. stoletje.

Tudi sicer je bilo letošnje delovanje društva povezano z obletnicami. Že na prvem predavanju v marcu, ki ga je izvedel Tomaž Nabergoj, smo se spomnili 300-letnice smrti misijonarja Marka Antona Kappusa, z zadnjim predavanjem Haralda Heppnerja v novembru pa opozorili na 300 let od miru v Požarevcu (1718), ki je bil sklenjen med Habsburško monarhijo in Osmanskim cesarstvom in je imel daljnosežne, še danes vidne posledice. Okrogla obletnica bo sicer drugo leto, zato je bilo predavanje tudi napoved aktivnosti, ki bodo v letu 2018 potekale predvsem v Gradcu. Harald Heppner je predstavil tudi delovanje Društva za preučevanje 18. stoletja v jugovzhodni Evropi (SOG18), ki je bilo ustanovljeno aprila 2016 v Gradcu. Kot slovenskega predstavnika za omenjeno društvo smo soglasno izvolili Andreja Hozjana.

Obletnica, ki je v letošnjem letu nedvomno pustila največji pečat, pa je bila 300-letnica rojstva Marije Terezije. Dejavnostim in dogodkom v širšem evropskem prostoru, ki so obeležili ta jubilej, smo se pridružili tudi v društvu in junija v sodelovanju z Zgodovinskim inštitutom Milka Kosa ZRC SAZU pripravili odmeven

mednarodni simpozij z naslovom »Marija Terezija – razsvetljena reformatorica in babica Srednje Evrope«. Dogodek je otvoril ansambel *musica cubicularis* s koncertom, na katerem je izvedel dela, napisana za Marijo Terezijo oz. dela, ki so ji bila blizu. Sledile so dvodnevne predstavitve referatov. Kar 25 priznanih strokovnjakov iz Slovenije in tujine je predstavilo različne aspekte življenja in vladanja Marije Terezije, predvsem v povezavi z dolgotrajnimi posledicami njenih reform in z ohranjanjem spomina nanjo. Prispevke nameravamo prihodnje leto objaviti v monografiji. Že v letošnjem *Biltenu* pa smo predstavili izbrano bibliografijo, povezano z Marijo Terezijo in terezijansko-jožefinskim obdobjem, ki jo je pripravila Sara Hašaj.

Društvo je torej v prvem desetletju delovanja nedvomno upravičilo svoj obstoj. S svojo raznoliko dejavnostjo je osvetlilo mnoge skrivnosti dolgega 18. stoletja, obdobja, ki je s svojimi razsvetlenskimi idejami pomenilo veliko prelomnico ne le v evropski, pač pa v svetovni zgodovini. Opozarjanje na te ideje je še toliko pomembnejše v današnjem času, ko se zdi, da je ogrožena marsikatera vrednota, porojena prav v razsvetljenstvu. Vsekakor smo člani društva odločeni, da nadaljujemo s tem poslanstvom in pogumno stopamo v drugo desetletje delovanja.

Miha Preinfalk
urednik Biltena

VSEBINA

Povzetki predavanj 2017

Tomaž Nabergoj: Marko Anton Kappus (1657–1717): življenje in delo misijonarja s Kranjskega v Mehiki

Matija Ogrin: Kapelski pasijon: rokopis iz 18. stoletja in preoddaja starejšega pasijonskega izročila

Vladimir Simič: Linhartovi slovenski komediji kot pravnozgodovinski vir

Harald Heppner: Mi in Požarevac, 300 let vztrajanja v Evropi

Marija Terezija (1717–1780). Razsvetljena reformatorka in baba Srednje Evrope (znanstveno srečanje)

James Shedel: Mati vseh in vsega: Marija Terezija in ustvarjanje hibridne monarhije

Ernst Bruckmüller: Marija Terezija – uvod v biografsko raziskavo

János Kalmár: Politika kraljice Marije Terezije v madžarskem zgodovinopisju

Petr Mat'a: Mačeha dežele ali vendarle rešiteljica češke države? Podoba Marije Terezije in njenega časa v češkem zgodovinopisju

Hrvoje Petrić: Marija Terezija v hrvaškem zgodovinopisju

Peter Vodopivec: Marija Terezija, terezijanske reforme in slovensko zgodovinopisje

Miha Preinfalk: Marija Terezija pod genealoškim drobnogledom

Vanja Kočever: Kronanji in dedni poklonitvi: slovesne umestitve Marije Terezije kot vladarice

Philipp Steiner: Terezijansko-jožefinsko reformno obdobje kot zaključek razvoja deželnih stanov? Renesansa in nadaljnji razvoj stanovskih ustav v Notranji Avstriji med letoma 1789 in 1792 na primeru Kranjske

Boris Golec: Terezijanske reforme – gibalno sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru

Matjaž Ambrožič: Posledice terezijanskih reform in ukrepov v Cerkvi na Slovenskem

Liliana Ferrari: Rešitev starodavnih »ostrih razlik«: ukinitvev oglejskega patriarhata

Lilijana Žnidaršič Golec: Politika Marije Terezije do »akotoličanov« na območju notranjeavstrijskih dežel. Korak nazaj?

Ana Lavrič: Marija Terezija kot Mati Božja

Damjan Prelovšek: Umetnost v času uradništva

Marko Motnik: Marija Terezija in glasba

Luka Vidmar: Knjižna cenzura pod Marijo Terezijo

Vinko Rajšp: Slovenščina na poti do priznanja kot uradni jezik od Marije Terezije dalje

Stane Okoliš: Vpliv terezijanskih šolskih reform na razvoj šolstva na Slovenskem

Dragica Čeč: Reforme na področju reševanja socialnih vprašanj v času vladanja Marije Terezije

Katarina Keber: Zdravstvene reforme Marije Terezije in Gerharda van Swietna

Vladimir Simič: Ali bi morda lahko rekli »Cherchez la femme«?

Marija Wakounig: Marija Terezija – statističarka Evrope?

Andrej Studen: Oštevilčenje hiš ob vojaški konskripciji 1770/71 kot tehnologija dodeljevanja naslovov in sredstvo socialnega discipliniranja

Rok Stergar: Uvedba vojaške obveznosti in druge terezijanske vojaške reforme

Marija Terezija v izbranih slovenskih in tujih znanstvenih in strokovnih objavah od konca 19. stoletja (zbrala Sara Hašaj)

POVZETKI PREDAVANJ 2017

37. predavanje – 16. 3. 2017

Tomaž Nabergoj, *Ljubljana*

Marko Anton Kappus (1657–1717): življenje in delo misijonarja s Kranjskega v Mehiki

Dne 30. novembra 2017 je minilo 300 let od smrti jezuita Marka Antona Kappusa, prvega misijonarja iz slovenskih dežel, ki je deloval v Ameriki. Rodil se je leta 1657 v premožni in ugledni železarski rodbini Kappusov v Kamni Gorici pri Radovljici. V jezuitskih šolah in kolegijih si je pridobil dobro izobrazbo, poučeval latinščino, postal leta 1676 na Dunaju jezuit, študiral v Gradcu in Milanu teologijo ter bil leta 1686 posvečen v duhovnika.

Leta 1685 je Kappus zaprosil generala jezuitskega reda za odhod v »kitajske misijone«, a ker pot tja ni bila prosta, se je prijavil za »Zahodne Indije«. Julija 1687 je tako iz Cadiza v Španiji prek Kanarskih otokov odšel v »indijske misijone« in septembra prispel v Vera Cruz v Novo Španijo (današnja Mehika), takrat podkraljestvo španskega kralja. Od leta 1688 do 1717 je deloval kot misijonar med ljudstvom Opata na severozahodu današnje Mehike, v tedanji provinci Sonori; na svojih poteh je obiskal tudi domorodce ljudstev Seri in Pima. Imel je pomembno vlogo v sistemu jezuitskih misijonov, bil je rektor več jezuitskih upravnih enot, leta 1715 pa je postal nadzornik vseh misijonov v Sonori. Ves čas je bil sodelavec vodilnega misijonarja tiste dobe v Sonori, Tirolca Eusebia Francisca Kina, ki je vzpostavil sistem jezuitskih misijonov v Sonori in kot kraljevi kartograf raziskoval Kalifornijo. Kappus je Kinu pomagal pri raziskovalnih odpravah, s katerimi so dokazali, da je Kalifornija polotok in ne otok, kot je zmotno veljalo dotlej. Bil je tudi prvi, ki

je o tem odkritju poslal poročilo v srednjo Evropo: popravljene zemljevid Kalifornije, ki ga je Kino posvetil prav Kappusu, je bil objavljen leta 1707 v Hamburgu in Leipzigu.

Predavatelj, ki je kraje Kappusove misijske dejavnosti v Sonori leta 1991 tudi sam obiskal, je predstavil življenje Marka Antona Kappusa, posebej njegovo misijsko delovanje in zapuščino ter pomen, ki ga je Kappus imel za poznavanje Sonore in Mehike na Kranjskem in v Evropi. Kappus je namreč vodil korespondenco z drugimi misijonarji v Mehiki ter s prijatelji in znanci v Evropi, pa celo z dvema jezuitoma na Kitajskem. Dopisoval si je tudi s svojimi sorodniki v Kamni Gorici. Štiri njegova pisma na Kranjsko so se v prepisu ohranila v arhivu graščine Dol pri Ljubljani in so danes shranjena v Arhivu Republike Slovenije, odkril in objavil pa jih je nedavno preminuli prof. Janez Stanonik, naš najpomembnejši raziskovalec Kappusovega življenja in dela. V teh in drugih pismih je Kappus opisoval svoj »novi svet«: naravo suhe in vroče polpuščavske Sonore, indijanske prebivalce te pokrajine, posebej Opata, ter njihov način življenja in navade, življenje v misijskih naselbinah in pokristjanjevanje, pa tudi težave in nevarnosti, ki so jih povzročali pojavi bolezni, sovražna plemena ali nenaklonjeni, izkoriščevalski belski kolonisti, upore Indijancev in smrti misijonarjev.

Vemo za okrog 60 dokumentov, ki jih je Kappus napisal v španščini, latinščini oziroma nemščini, ohranjenih pa jih je okrog 44, a večinoma so še neobjavljeni; poleg pisem so to še različni zapisi, npr. vpisi v krstno knjigo ali sezname predmetov in dobrin, ki jih je misijonar potreboval zase in za svoj misijon. Seznam teh dokumentov, spravljanih v arhivih in knjižnicah v Mehiki, ZDA, Španiji in Italiji, je zbral avstrijski raziskovalec dr. Bernd Hausberger, ki je dopolnil starejše bibliografske preglede in napisal tudi dve temeljni monografiji o jezuitih misijonarjih iz srednje Evrope v kolonialni Mehiki oziroma o sistemu jezuitskih misijonov v Mehiki nasploh. Eno dotlej neobjavljeno Kappusovo pismo Kinu iz leta 1690 je našel predavatelj v osrednjem mehiškem arhivu Archivo

General de la Nación v Ciudad de México in ga objavil v slovenski reviji *Acta Neophilologica*. V tej reviji je bila objavljena večina študij o Kappusu, ki jih je na podlagi Kappusovih pisem prispeval prof. Stanonik, pa tudi njegova študija o danes izgubljeni Kappusovi zbirki pesmi, znani le po daljšem naslovu iz bibliografij. Gre za zbirko 276 kronogramov v latinščini, izdano v Ciudad de México leta 1708 in posvečeno Burbonu Filipu V., ki je po smrti zadnjega Habsburžana na španskem prestolu Karla II. postal novi vladar španskih dežel. Leta 2016 je v reviji izšel pomemben nov prispevek prof. Igorja Mavra z novimi objavljenimi dokumenti izpod peresa Marka Antona Kappusa, ohranjenimi v Rimu.

Znanstvena objava transkribiranih, prevedenih in komentiranih vseh ohranjenih dokumentov iz Kappusove korespondence in drugih njegovih zapisov ter tudi sodobnih zapisov o njem je izziv in naloga za raziskovalce Kappusovega življenja in dela. Kappusova pisma in drugi dokumenti so dragocen vir za poznavanje njegovega misijonarskega delovanja in sploh življenja v misijonih v Sonori pred tremi stoletji. Omogočajo vpogled v tedanje prepletene odnose v kolonialni Mehiki med misijonarji, Indijanci, kolonisti in španskimi oblastmi ter hkrati ponazarjajo »sveti eksperiment« Družbe Jezusove, ki je v dobrem in slabem trajno vplival na domorodne prebivalce severozahoda kolonialne Mehike in katerega pričevalec je bil tudi Marko Anton Kappus.

38. predavanje – 10. 5. 2017

Matija Ogrin, Ljubljana

Kapelski pasijon: rokopis iz 18. stoletja in preoddaja starejšega pasijonskega izročila

Kapelski *pasijon* je baročna pasijonska igra, ki so jo uprizarjali v Železni Kapli na Koroškem in se je ohranila v rokopisu s konca 18. stoletja.

Prva njegova posebnost je, da ta poznobaročni rokopis vsebuje besedilo, ki je precej starejše: njegovi starejši deli izvirajo iz besedil izgubljene jezuitske dramatike zgodnjega 17. stoletja v slovenščini. Zato *Kapelski pasijon* odkriva pogled na najzgodnejše začetke slovenske dramatike.

Druga njegova posebnost je, da je zelo obsežen, saj vsebuje kar tri ločene predstave: na veliki četrtek dopoldan je uprizorjeno dogajanje od Jezusove zadnje večerje do Pilatove obsodbe; predstava na veliki četrtek zvečer prikaže prizore od Pilatove ječe prek križanja do tedaj, ko mrtvega Jezusa položijo Mariji v naročje; tretja predstava pa vsebuje vstajenjski del, uprizarjali so jo na velikonočni ponedeljek in vsebuje častitljive prizore Jezusovega srečanja z Materjo Marijo in apostoli, ki jim je dodana sklepna igra o tehtanju pokojnikove duše. Tri obsežne predstave so s pretresljivo vsebino objemale celoten velikonočni praznik. Takšna trodelna particija je značilna za poznosrednjeveške pasijone. Kot baročni igri pa *Kapelskemu pasijonu* v prizorih z vojaki in deklami ne manjka tudi kanček ljudskega humorja v vstajenjski predstavi, kjer se je bilo moč pošaliti iz spečih vojakov pri grobu.

Rokopis *Kapelskega pasijona* je dolgo časa veljal za izgubljenega in ga je ponovno odkril prof. dr. Erich Prunč. Po ugotovitvah Prunča in Ogrina, ki sta pripravila kritično izdajo rokopisa, se

gajo najstarejši besedilni elementi te preoddaje, kakor Jezusovo slovo od Marije, Jezus v Pilatovi ječi, Marija in spokorjeni Grešnik ter tehtanje Duše na sodbi, v zgodnje 17. stoletje k izgubljeni jezuitski dramatici v slovenskem jeziku, morda vse do jezuitske predstave *Passio Christi* v Dobrli vasi v letu 1615.

39. predavanje – 11. 10. 2017

Vladimir Simič, *Ljubljana*

Linhartovi slovenski komediji kot pravnozgodovinski vir

Ker so se ljudje sposobni spreti glede vsega in ker je pravo veda o sporih, ne preseneča, da pravnik, še posebej pravni zgodovinar, v književnosti zlahka najde tudi kaj, kar je povezano s pravom. V Linhartovi veseloigri Zupanova Micka je uprizorjeno sestavljanje ženitovanjskega pisma (poročne pogodbe), pri čemer se seznanimo z dejansko izvedbo te listine in njeno vsebino. Ker je Mickin oče župan, izvemo še nekaj o udeležencih tovrstnega postopka. Ta veseli dan ali Matiček se ženi pa vsebuje prizor z izvrševanjem sodne oblasti: ker sodi baron osebno, je to izjemna ponazoritev izvajanja patrimonialne oblasti v dobi, ko so se že pripravljali, da jo odpravijo. Drugače je zanimiv prizor, v katerem se graščinski uradniki pogovarjajo o kresijah, saj nam pokaže, kako so te enote delovale in kako so jih dojemali. Prizor je posebej dragocen, ker ga v Beaumarchaisovi izvirni komediji sploh ni in kaže Linhartovo perspektivo.

40. predavanje – 21. 11. 2017

Harald Heppner, Gradec

Mi in Požarevac, 300 let vztrajanja v Evropi

1. del predavanja

300-letnica sklenitve pogodb v Požarevcu leta 1718 je v Gradcu dala povod, da temu juridičnemu delu in njegovim mnogostranskim učinkom leta 2018 posvetijo posebno pozornost. Motiv za to je po eni strani globoko nepoznavanje povezanosti med nekoč in danes v širših krogih, po drugi strani pa tudi možnost, da bi razumeli, katere težave so takrat obstajale in kako naj bi jih reševali.

Mirovna pogodba med Dunajem in Istanbulom je bolj znana od vsaj tako pomembne pogodbe o trgovini in ladijski plovbi. Ta državnopravni akt je imel evropske razsežnosti (tudi v današnjem pomenu), kar je razvidno iz dejstva, da so bili sopodpisniki zastopniki Velike Britanije in Nizozemske, ki so torej sodelovali tudi v pogajanjih in so védenje o njihovih rezultatih ponesli v Zahodno Evropo.

Jedro dejavnosti v Gradcu prihodnje leto bo razstava v orožarni (Zeughaus), ki bo na ogled med aprilom in oktobrom 2018. Imela bo štiri postaje. Postaja 1 se bo imenovala »Požarevac se predstavi« in bo obravnavala sklenitev pogodbe in njeno vsebino. Postaja 2 z naslovom »Požarevac odpira možnosti« bo osredotočena na glavne namene pogodbe (poleg miru) – na izgradnjo gospodarskih odnosov in na novo ureditev v meddržavnem komuniciranju. Postaja 3, imenovana »Posledice Požarevca«, bo predstavila, kako je izgradnja prometnic od 18. stoletja spremenila potovanja. Postaja 4 z naslovom »Požarevac rodi trajnost« bo posvečena kulturni, znanstveni in medialni obojestranski recepciji.

Graška orožarna, katere začetki segajo v 16. stoletje in so plod delovanja notranjeavstrijskih deželnih stanov, ki so bili pristojni za Vojno krajino na Hrvaškem v njeni starejši različici, je prizorišče svetovno znane zbirke orožja iz 16. in 17. stoletja. V obstoječo postavitev bo vključena posebna razstava, kar pomeni, da na razpolago ne bo prav veliko prostora, zato se bo morala predstavitev omejiti na najmanjšo možno mero. Te okoliščine pojasnjujejo, zakaj bo imela razstava spremljevalne prireditve, ki bodo tematiko razširile ali poglobile, imele pa bodo deloma znanstven in deloma neznanstven značaj. Ob razstavi bo izšel katalog, na razpolago pa bodo tudi vodiči v angleščini in hrvaščini oz. srbsčini.

2. del predavanja: Društvo za preučevanje 18. stoletja v jugovzhodni Evropi (SOG18)

Društvo je bilo ustanovljeno aprila 2016 v Gradcu. Gre za kooperativni dogovor med Univerzo v Gradcu (najprej za 5 let) v obojestransko korist obeh partnerjev. Vodstvo društva sestavljajo osebe, ki prihajajo iz petih držav: Avstrije, Nemčije, Bolgarije, Romunije in Grčije (večina so ženske).

Cilj društva je vzpostaviti mostove med naslednjimi skupinami:

- med strokovnjaki, ki razmišljajo in delujejo na bolj tradicionalen način, in takšnimi, ki iščejo inovativne in s tem alternativne poti;
- med etabliranimi raziskovalci in akademskim naraščajem;
- med strokovnjaki za Jugovzhodno Evropo in tistimi za druge regije;
- med stroko in širšo publiko.

Program je sestavljen iz naslednjih delov:

- saloni (diskusijski forumi na različne teme, ki služijo interpretaciji med posameznimi strokovnimi disciplinami)

- konference (s partnerskimi institucijami in brez njih)
- delavnice doktorandov
- publikacije (v pripravi sta dva online-projekta)
- sodelovanje s krovnim mednarodnim združenjem (ISECS/SIEDS)

Sodelovanje SOG18 s Slovenskim društvom za preučevanje 18. stoletja lahko vključuje:

- a) medsebojno informiranje (Andrej Hozjan je bil imenovan za kooptiranega člana vodstva SOG18);
- b) sodelovanje na lastnih konferencah in delavnicah;
- c) sodelovanje pri načrtovanih publikacijah SOG18;
- d) sodelovanje pri prireditvah ISECS (2019 v Edinburgu, 2023 v Rimu).

Marija Terezija (1717–1780). Razsvetljena reformatorka in babica Srednje Evrope

Znanstveno srečanje

Ljubljana, Atrij ZRC
7.–9. junij 2017

James Shedel

Mati vseh in vsega: Marija Terezija in ustvarjanje hibridne monarhije

Marija Terezija ni bila le materinska rešiteljica habsburške države pred njenimi sovražniki, temveč tudi »mati« nove oblike monarhije, ki je združevala pozitivne vidike personalnega dinastičnega vladanja z razsvetljenskimi intervencionističnimi posegi države. Ta »hibridni« tip monarhije je postavil standard za neokrnjeno vladanje vseh njenih naslednikov in je omogočil, da se je dinastija lahko predstavljala kot tradicionalna in hkrati moderna. Dinastična država se je od Jožefa II. do Franca Jožefa soočala z grožnjami revolucije, prerivanj med velesilami, družbenih sprememb in korozivnih učinkov nacionalizmov, zato je osrednji izziv vseh vladarjev postal ohranjanje lojalnosti raznolikega prebivalstva monarhije. Osebna izkušnja Marije Terezije s premagovanjem krize vladanja je prinesla formulo, ki je združevala prizadevno skrb za blagostanje državljanov in odločno izvajanje oblasti, ki je usmerjalo pozitivne spremembe od zgoraj. Ta pristop, čeprav ne vedno enoznačen, je bil glavni vzorec, ki je habsburški dinastični oblasti vse do leta 1914 omogočal ne le, da je preživela, ampak celo prosperirala.

Ernst Bruckmüller
Marija Terezija – uvod v biografsko raziskavo

Prve biografske razprave o Mariji Tereziji so izhajale že za časa njenega življenja. Tako je Christoph Gottlieb Richter že v letih 1743/44 v Nürnbergu izdal »Lebens- und Staatsgeschichte der allerdurchlauchtigsten grossmächtigen Fürstin und Frau Frauen Maria Theresia«, pri čemer je očitno pisal v duhu in pod vplivom dunajskega dvora. Leta 1779, eno leto pred njeno smrtjo, je cesaričino biografijo objavil znani dunajski pisatelj Johann Rautenstrauch. Takoj po njeni smrti so objavili številne žalostinke in mrtvaške pesnitve in jih izdali pod naslovom »Rezension aller poetischer und prosaischer Stücke auf den Tod Marien Theresiens« (1781); zbirka je vsebovala 114 takšnih spisov! Istega leta je izšla tudi »prava« biografija z naslovom »Das Leben Maria Theresias«, ki jo je napisal Gottfried Uhlich (1743–1794).

Biografi so Marijo Terezijo ponovno »odkrili« v predmarčni dobi. Dunajčan Edvard Duller (1809–1853) je leta 1844 objavil knjigo v dveh delih »Maria Theresia und ihre Zeit«. Njemu je sledil topograf, kulturni zgodovinar in pisatelj Karl August Schimmer (1800–1863) z delom »Die große Maria Theresia« (v 2 delih), ki je doživelo tri naklade. Schimmer je že uporabljajal vire, vendar je pri njem stalo v ospredju pospeševanje patriotičnega mišljenja.

Eden največjih biografov Marije Terezije je bil Alfred (Ritter von) Arneth (1819–1897). Kot direktor Haus-, Hof- und Staatsarchiva se je zavzemal za to, da se za znanstveno preučevanje omogoči prost dostop do arhiva. Njegovo temeljno delo »Geschichte Maria Theresias« je izhajalo od 1863 do 1879 v desetih knjigah. Nadalje je objavil več knjig s pismi cesarice. Skupaj z Matthieujem Augustom Geoffroyem je objavil tajno korespondenco Marije Terezije z grofom Mercy-Argenteaujem. Takrat je torej nastala res solidna podlaga objavljenih virov, hkrati pa je Arneth s svojo zgodovino

v desetih knjigah predstavil mogočno biografijo, ki je po svoji kva-
liteti skoraj nedosegljiva.

Ker so skoraj vsa objavljena pisma napisana v francoščini, imajo raziskovalci iz frankofonskega prostora določeno prednost. Doslej zadnji, zelo lep proizvod te frankofonske historiografije je delo Élisabeth Badinter »Le Pouvoir au féminin. Marie-Thérèse d'Autriche 1717–1780). L'imperatrice reine« (Paris 2016). Avtorica, ki je poleg objavljenih uporabljala tudi številna doslej neobjavljena pisma, poudarja edinstvenost vladarice, ki namreč ni samo vladala, temveč tudi ljubila svojega moža in njune otroke, preživela 16 porodov – in prav s temi pristno ženskimi krepostmi načrtno vplivala na javno mnenje.

János Kalmár

Politika kraljice Marije Terezije v madžarskem zgodovinopisju

Marija Terezija, ki je nosila naziv »rex Hungariae«, je bila na Madžarskem od samega začetka zelo priljubljena. Dosežke njene dolge vladavine je temu ustrezno cenilo tudi zgodovinopisje. Zanje se je imela zahvaliti dolgotrajnemu notranjemu miru, ki je vladal v deželi od izгона Osmanov oziroma od konca Rákóczijske vstaje, in gotovo nič manj tudi svoji rahločutnosti za občutljivost ogrskega plemstva. Njena priljubljenost kljub temu ni prišla vselej do izraza. V obdobju med obema svetovnjima vojnama, potem ko je Madžarska zaradi razpada Avstro-Ogrske izgubila dve tretjini svojega ozemlja in je bilo zaradi tega močnejše kot prej občutiti nerazvitost domače industrije, so za to krivili kot negativno pojmovano carinsko in gospodarsko politiko dunajskega dvora do Ogrskega kraljestva, kakršna je veljala od leta 1754. V komunističnem obdobju je bilo treba vse, kar je prihajalo iz edine kapitalistične sosednje države Avstrije – pa četudi v preteklosti – presoјati kot »poskus zatiranja« Madžarske, še posebej, če je bilo povezano tudi s kakšnim

članom vladarske rodbine. Tako so kip Marije Terezije ob mile-nijskem spomeniku na Trgu junakov v Budimpešti leta 1954 zame-njali s spomenikom Imreja Thökölija, vodje upornikov, ki je veljal za bojevnika za narodno osvoboditev, sicer pa se je med drugim obleganjem Dunaja s podporo Osmanov bojeval proti krščanski koalicijski armadi.

Petr Mat'á

**Mačeha dežele ali vendarle rešiteljica češke države?
Podoba Marije Terezije in njenega časa v češkem
zgodovinopisju**

Za Marijo Terezijo je češko zgodovinopisje vedno kazalo le ome-jeno zanimanje. Obdobje cesaričinega vladanja vključno z nasled-njimi desetletji spada celo med najmanj raziskana obdobje češke zgodovine. Čeprav so posamezni zgodovinarji vsekakor dali upošte-vanja vredne raziskovalne spodbude v zvezi z različnimi vidiki terezijanske dobe, je, ko gre za vrednotenje Marije Terezije kot osebe in vladarice, v raziskovanju kot takšnem malo izvirnega. Nacionalna metanaracija se je vedno znova – bodisi programatično ali samo prikrito – ukvarjala z vprašanjem, v kolikšni meri je bilo terezijansko obdobje koristno ali neugodno za dolgoročni nacio-nalni razvoj. Dogodki tega obdobja so bili preveč ambivalentni, da bi lahko dali enotno razlago: izguba Šlezije, ukinitvev češke dvorne pisarne in reformna dejavnost, ki je bila naravnana proti stanovom, pojmovanim kot porokom »češkega državnega prava«, so skupaj zaznamovali vrsto ustavnih kršitev, te pa niso pomenile nič drugega kakor dokončni propad kompleksne češke države. Po drugi strani je vladavina Marije Terezije prinesla fundamentalne smernice s pre-prečitvijo delitve češkega naselitvenega ozemlja in z reformami, ki so češke dežele administrativno povezale z avstrijskimi. V tem

obdobju so bili torej ustvarjeni tako politični okvir kot tudi predpostavke za proces nacionalne emancipacije v 19. stoletju.

Hrvoje Petrić

Marija Terezija v hrvaškem zgodovinisju

O vladavini Marije Terezije v hrvaških deželah ni nobenega monografskega pregleda. Različne segmente njenega vladanja obravnavajo članki in pregledi hrvaške zgodovine. Obstajata dve skupini del: 1) tista, ki govorijo o njenem vplivu na Hrvaško-slavonsko Vojno krajino, in 2) besedila o Civilni hrvaški. Zgodovinisjsje se je posvečalo posameznim problematikam, kot npr. javnemu zdravstvu ali Hrvaškemu kraljevskemu svetu (Consilium regium), ki je bil ustanovljen leta 1767. Načeloval mu je ban, svet pa je bil pristojen za politične, gospodarske in vojaške zadeve. Potem ko so ga leta 1779 ukinili, so njegove dejavnosti prenesli na Ogrski namestniški svet. V hrvaškem zgodovinisjsju je dobro predstavljen najagilnejši član sveta Nikola Škrlec pa tudi drugi vidiki vladavine Marije Terezije (šolstvo, gospodarstvo, uprava).

Peter Vodopivec

Marija Terezija, terezijanske reforme in slovensko zgodovinisjsje

Slovenski zgodovinarji osebnosti Marije Terezije in razmeram v Habsburški monarhiji v času njenega vladanja ne posvečajo večje pozornosti. Prevladujoče mnenje je, da so bili vzroki za terezijanske reforme stvarni in pragmatični, brez neposredne zveze z »razsvetljenstvom«, glavni razlogi zanje pa habsburška izguba pretežnega dela Šlezije v vojnah s Prusijo, finančna kriza po »avstrijski nasledstveni vojni« in zgledi pruskih reform. Nekateri avtorji sicer opozar-

jajo tudi na potek in značilnosti reform v širšem avstrijskem okviru in ugotavljajo, da se je z njimi »zgodovina habsburške države kot posebne in organizirane politične celote« sploh šele začela, toda v središču pozornosti tako preglednih zgodovino pisnih del kakor tudi podrobnejših raziskav in študij s področja gospodarske, upravne, šolske in kulturne zgodovine so predvsem spremembe in procesi, ki so jih reforme spodbudile v deželah s slovensko govorečim prebivalstvom. Čeprav so te spremembe in procesi predstavljeni razmeroma obširno in z opozorili na njihove dolgoročne učinke in pomen, pa v slovenskem zgodovino pisju skoraj ni zaslediti določnejših vrednostnih ocen terezijanske dobe in politike.

Miha Preinfalk

Marija Terezija pod genealoškim drobnogledom

Vladanje Marije Terezije v habsburških dednih deželah ter v deželah češke in ogrske krone predstavlja kontinuiteto habsburške oblasti v osrednjem evropskem prostoru. Kontinuitete pa ni zagotovilo le njeno habsburško poreklo, temveč tudi njena širša genealoška slika. Marija Terezija je namreč med svoje neposredne prednike lahko štela večino srednjeveških dinastičnih rodbin, ki so krojile zgodovino srednjeevropskega, tudi današnjega slovensko-avstrijskega prostora. Poleg Habsburžanov so bili to tudi Andeški, Přemysli, Babenberžani in seveda tudi Goriški in Celjski. Po materi so njene sorodstvene povezave segale v knežje rodbine severnega nemškega prostora. Zato ni presenetljivo, da je bila Marija Terezija sorodstveno povezana z večino tedanjih vodilnih političnih akterjev, tako nasprotnikov kot zaveznikov. Dragoceni »kapital« v obliki številnega potomstva ji je omogočil pragmatično ženitovanjsko politiko, s katero je iz nasprotnikov naredila zaveznike – večina njenih otrok je bila poročena s potomci njenih političnih nasprotnikov iz avstrijske nasledstvene vojne.

Marija Terezija je bila zadnja Habsburžanka in hkrati ustanoviteljica nove habsburško-lotarinške dinastije. V zakonu s Francem Štefanom Lotarinškim je rodila šestnajst otrok, od katerih jih je deset dočakalo odraslo dobo, sedem se jih je poročilo, a le štirje so zapustili potomstvo, ki se nadaljuje do današnjih dni. Do leta 1996 je živelo več kot 6700 njenih neposrednih potomcev. Med njih se štejejo člani večine srednje-, južno- in vzhodnoevropskih vladarskih dinastij (npr. Belgije, Bavarske, Bolgarije, Španije, Jugoslavije, Luksemburga itd), ter mnogih visokih in nižjih plemiških družin po celotni Evropi. Nekateri od njih so aktivno delovali tudi v današnjem slovenskem prostoru.

Vanja Kočevar

Kronanji in dedni poklonitvi: slovesne umestitve Marije Terezije kot vladarice

S smrtjo cesarja Karla VI. 20. oktobra 1740 je Mariji Tereziji v skladu s pragmatično sankcijo, ki je omogočala žensko nasledstvo, pripadla oblast nad habsburškimi dednimi deželami. Po starem običaju je habsburški deželni knez po nastopu oblasti sprejel dedne poklonitve svojih dežel kot tudi ogrsko in češko kronanje ter stanovom posameznih dežel potrdil njihove privilegije. Na tem področju pa je vladavina Marije Terezije poleg ženskega nasledstva in kasnejših reform za nekatere dežele prinesla pomembne spremembe. Medtem ko je vladarica že mesec dni po očetovi smrti na Dunaju sprejela dedno poklonitev stanov Avstrije pod Anižo ter naslednje leto v Bratislavi še ogrsko krono, so se zaradi avstrijske nasledstvene vojne stvari drugje zapletle. Stanovi Avstrije nad Anižo in Češke, ki so ju bile zasedle bavarske in francoske čete, so leta 1741 dedno poklonitev podali bavarskemu volilnemu knezu Karlu Albrechtu. Ko je vojna sreča Bavarcu, ki je medtem postal tudi cesar Karel VII., obrnila hrbet, je Marija Terezija leta 1743 naposled

lahko opravila kronanje v Pragi in sprejela dedno poklonitev v Linzu. Po drugi strani pa vladarica dednih poklonitev nekaterih svojih dežel ni nikoli sprejela. Kljub temu da je še kot enajstletna nadvojvodinja leta 1728 spremljala svojega očeta na poti v Gradec, kjer so se Karlu VI. poklonili štajerski deželni stanovi, kot vladarica sama nikoli ni sprejela dednih poklonitev notranjeavstrijskih dežel in tudi njihovih privilegijev ni potrdila.

Philip Steiner

**Terezijansko-jožefinsko reformno obdobje kot zaključek
razvoja deželnih stanov?**

**Renesansa in nadaljnji razvoj stanovskih ustav v Notranji
Avstriji med letoma 1789 in 1792 na primeru Kranjske**

Mednarodno raziskovanje stanov in jožefinizma je še vedno v veliki meri mnenja, da je terezijansko-jožefinsko reformno obdobje pomenilo neizogiben zaključek razvoja deželnih stanov. Kot kaže pogled na Notranjo Avstrijo proti koncu 18. stoletja, je v teku obojestranske »komunikacije ogroženosti« med deželnimi stanovi (in znotraj teh) ter dunajsko vlado prišlo do renesanse in odločilnega nadaljnega razvoja stanovskih ustav, ki naj bi deželnim stanovom vtisnile pečat do njihovega konca. V ospredju prispevka je notranjeavstrijska »komunikacija ogroženosti«, ki se je začela leta 1789 pod cesarjem Jožefom II. z razpravami o uvedbi davčne in urbarialne regulacije in je nato v letih 1790 do 1792 pod cesarjema Leopoldom II. in Francem II. vodila v polemike o morebitni ponovni uvedbi predjožefinskih stanovskih ustav. Geografsko težišče prispevka predstavlja Kranjska, vendar je za lažje razumevanje treba tu in tam pritegniti v primerjavo tudi Štajersko in Koroško.

Med drugim so obravnavani disput o davčni reformi Jožefa II., doslej neraziskana notranjeavstrijska kmečka vojna leta 1790, polemike o predlogih Kajetana Auersperga za izboljšanje položaja

kmetov pa tudi razprave o morebitni vnovični uvedbi predjožefinskih ustav.

Boris Golec

Terezijanske reforme – gibalno sprememb občutka pripadnosti in povezanosti ter identitet v slovenskem prostoru

Vprašanje terezijanskih reform – upravno-političnih, gospodarskih, šolske, vojaške in drugih – ki jih praviloma povezujemo z modernizacijo in napredkom, se v zgodovinski percepciji ne omejuje le na štiridesetletno vladavino Marije Terezije in na neposredne reformne učinke, ampak na eni strani zajema znatno širši časovni lok, na drugi pa je povezano z utemeljitvijo številnih novodobnih institucij, procesov, mehanizmov in pridobitev nasploh. V tem kontekstu ostaja ob robu vprašanje, v kolikšni meri so bile državne in druge reforme terezijanske dobe v svojem času in pozneje tudi gibalno sprememb v občutkih pripadnosti in povezanosti ter pri oblikovanju različnih vrst identitet. Vprašanja se je slovensko zgodovinopisje le tu in tam neizogibno dotaknilo pri obravnavi posameznih področij ali v okviru preučevanja specifičnih tem. Prispevek vprašanje šele odpira kot samostojno in predstavlja poskus strnitve dosedanjih spoznanj.

Problema se loteva nivojsko, in sicer od državne ravni prek regionalne in lokalne do posameznika, pri čemer se opira na dve sferi: upravno-politično in cerkvenoupravno. Večja pozornost je posvečena tistim vprašanjem, področjem in območjem, pri katerih so bile spremembe z vidika naše problematike občutnejše oziroma kjer so bili daljnoročni učinki določene reforme močnejši.

Matjaž Ambrožič
Posledice terezijanskih reform in ukrepov v Cerkvi na Slovenskem

Marija Terezija (1740–1780) se je zavedala nujnosti državnih in cerkvenih reform. Njeni reformni ukrepi so vplivali na versko življenje in cerkveno delovanje na treh ravneh. Prva se je dotikala ljudskih pobožnosti. Ukrepi na drugi ravni so izražali nezaupanje države do nenadzorovanega delovanja Cerkve. Razglašene so bile številne prepovedi, ki so onemogočale objavo papeških dokumentov in škofovskih pastirskih pisem brez predhodnega dovoljenja države. Tujim redovnim predstojnikom so bile preprečene vizitacije na ozemlju habsburške monarhije, duhovnikom je bilo onemogočeno izobraževanje v tujini, oblast pa je Cerkvi odvzela nadzor nad tiskom in nazadnje tudi nad šolstvom. Tretja raven ukrepov je zahtevala upravno prilagoditev cerkvene ureditve državnim okvirom. Prvi ukrep te vrste je bila ukinitvev oglejskega patriarhata.

Njen sin Jožef II. (1765/1780–1790) je v duhu razsvetljenega absolutizma želel podrediti Cerkev državnim koristim in nalogam absolutistične države. Oba vladarja sta s svojimi ukrepi omejila vpliv papeža na avstrijske škofe, oslabila ali ukinila redovne skupnosti oziroma njihove samostane, posegla v izobraževanje škofijske in redovne duhovščine in osiromašila versko življenje ljudi. Jožefinska preureditev škofij in župnij je dolgoročno vplivala na cerkveno organizacijo. Oba vladarja sta dolgoročno prispevala tudi k t. i. klerikalizaciji duhovščine, ki je bila nato vse do 2. svetovne vojne pomemben politični dejavnik.

Liliana Ferrari

Rešitev starodavnih »ostrih razlik«: ukinitvev oglejskega patriarhata

Potreba po spremembi cerkvenih meja cesarstva se je pri Habsburžanih pojavila že pred prihodom Marije Terezije na oblast. Dvor je razumel ukinitvev večstoletnega patriarhata kot začetek procesa bolj kompleksne preureditve škofijskih meja. Sicer so bile te zadeve v izključni pristojnosti papeža, ki mu je kanonsko pravo dovoljevalo tovrstne posege zgolj v primeru tehničnih vzrokov pastoralne narave. Obstoj politične meje vsekakor ni sodil med njih. Tik pred začetkom pontifikata papeža Benedikta XIV. in med njim je Dunaj stopnjeval pritiske na Sveti sedež in naletel na papeževo pripravljenost. Ta je namreč videl priložnost, ki bi jo predlagani poseg prinesel Rimu, da bi se končno izvil iz šibkega diplomatskega položaja, v katerem se je Sveti sedež nahajal že daljše obdobje. Glede na svojo pravno podkovanost je papež našel možnost, da se je izognil oviram kanonskega prava ter tako ustvaril izredno pomemben precedens v reševanju podobnih izzivov v prihodnosti.

Lilijana Žnidaršič Golec

Politika Marije Terezije do »akatoličanov« na območju notranjeavstrijskih dežel: korak nazaj?

O politiki Marije Terezije v odnosu do akatoličanov – nekatoliških kristjanov (pretežno protestantov) – je bilo doslej prelitega nemalo črnila. Posebne pozornosti so bile deležne prisilne preselitve oziroma deportacije, katerih glavnino so izpeljali v petdesetih letih 18. stoletja, v manjšem obsegu pa je do njih prišlo še v zadnjem desetletju vladaričinega vladanja. Leta 2014 je te t. i. transmigracije v daljši časovni perspektivi in evropskem okviru predstavil Stephan Steiner v knjigi z zgovornim naslovom *Rückkehr unerwünscht*. Kar

zadeva notranjeavstrijske dežele, iz katerih je bilo pod Marijo Terezijo na Sedmograško deportiranih okrog 3160 protestantov, pretežno luteranov, sta se s problematiko soočanja države s t. i. kriptoprotestantizmom med drugim spoprijela Paul Dedic in Peter Tropsper. Na ozemlju Notranje Avstrije se je skupinam »prikritih« protestantov uspelo obdržati na Zgornjem Štajerskem in v danes avstrijskih delih Koroške. Čeprav Kranjska Mariji Tereziji in njenemu dvoru v tem pogledu ni povzročala skrbi, so raznovrstni, na akatoličane nanašajoči se odloki prav tako veljali za Kranjsko. Na Kranjsko, pa tudi na Spodnjo Štajersko in Goriško, so namreč prihajale osebe augsburške in reformirane veroizpovedi, ki bi lahko vplivale na neredko slabo poučene katoliške vernike.

V ospredju prispevka je oblastni diskurz na državni, deželni in okrožni ravni, posredovan v normativnih virih in uradni korespondenci. Vprašanje miselne podlage represivnih in preventivnih ukrepov je postavljeno primerjalno, tj. v luči politike, kot sta jo do akatoličanov vodila predvsem Karel VI. in Jožef II.

Ana Lavrič

Marija Terezija kot Mati božja

Božje Matere, ki je upodobljena kot vladarica s krono (kot Marija Kraljica ali v povezavi s kakim drugim marijanskim tipom), zlepa ne enačimo s kako konkretno zgodovinsko osebo iz slovenske preteklosti, niti v primerih, ko nastopa npr. kot Patrona Avstrije (npr. v knjigi bratovščine Marijinega brezmadežnega spočetja pri ljubljanskih jezuitih). Primerjave se prvič zazdijo realne v času, ko je oblast avstrijskih dežel prevzela cesarica Marija Terezija (vladala 1740–1780), še zlasti, ker je svojo vlogo pojmovala kot materinstvo in jo je ljudstvo sprejemalo kot »veliko mater Avstrije«.

Vzporednice med osebama zato lahko iščemo predvsem pri tipih, ki povezujejo obe vlogi, to pa sta zlasti Marija Kraljica in

Božjepotna Mati božja, ki sta bili tedaj zelo priljubljeni. Redkejši motiv s podobnimi asociacijami je tudi Marija Dobra pastirica; na Marijo Terezijo je ob našem edinem znanem primerku Dobre pastirice v župnijski cerkvi sv. Ane v Cerknem (tretja četrtina 18. stoletja) prvi opozoril Lev Menaše. Od upodobitev Marije Kraljice umetnostno izstopa zlasti kiparska skupina v tronu velikega oltarja župnijske cerkve v Polhovem Gradcu (dkč. ok. 1744), ki so jo »intronizirali« skoraj ob istem času kot Marijo Terezijo; čeprav ne gre za portretno podobnost, na Habsburžanko pomislimo ob samozavestni vladarski drži figure in kronanjskem ceremonialu z vladarskimi insignijami na blazinah (pozornost zbujata tudi dve Marijini kroni). Tip Božjepotne Matere božje, ki je hkrati kraljica in mati, je predvsem vsebinsko primerljiv, iskanje individualnih črt pa se zaradi skrajne stilizacije figure, ki je postala abstrahirano znamenje, ne zdi smiselno. Kljub temu med slikanimi variantami najdemo tudi bolj realistične primerke, nastale na podlagi konkretnih vizualnih predstav; na postavo in obrazne poteze (izstopa dvojni podbradek) regimentne vladarice nas mdr. spomni slika na Blejskem Otoku (iz zadnje četrtine 18. stoletja), ki odstopa od običajnega Marijinega lepotnega ideala in njene miline. Medtem ko lahko v njej prepoznavamo kraljico že kot vdovo, pa nas utegne Mati Božja iz Vojne vasi (zadnja četrtina 18. stoletja) spomniti na njeno mladostno lepoto, ki je slovela po Evropi.

Prispevek želi opozoriti zlasti na idejo, da je Slovencem z Marijo Terezijo prvič zavladata ženska, kar je mdr. vplivalo na njihova religiozna čustva in predstave ter pustilo nekaj sledi tudi v sakralni umetnosti.

Damjan Prelovšek
Umetnost v času uradništva

Cesarica Marija Terezija je na oblast prišla v težkem političnem času, saj si je morala najprej utrditi svoj položaj na prestolu. Avstrijo so ogrožale sosednje države, izdatki za vojsko pa so silili k skrajnemu varčevanju, zaradi česar ni bilo mogoče nadaljevati vseh začetih del. Tako je tudi mogočni samostanski kompleks njenega očeta Karla VI. v Klosterneuburgu pri Dunaju ostal nedokončan. Država je postajala vedno bolj centralizirana. Ustanovljena je bila akademija Teresianum, kjer so se šolali plemiški potomci iz vse monarhije, kar je v umetnosti rahljalo vezi z Italijo, saj je bilo konec tradicionalnih potovanj po Apeninskem polotoku, in je hkrati privedlo do poenotenja umetnostnega okusa. Vzor je postal Dunaj. K temu so dodatno prispevali predpisi, ki stavbnim mojstrom niso več priznavali spričeval z opravljanjem prakse izven državnih meja. To je privedlo do migracije na Dunaju šolanih stavbnih strokovnjakov znotraj monarhije. Iz dvorne gradbene direkcije so se postopoma razvile deželne direkcije, ki so skrbele za vsa javna naročila in skrbno pazile na njihovo gospodarnost. Posebne komisije so pretresale načrte javnih stavb in cerkva ter z njih črtale vse nepotrebno ali drago okrasje. Ekonomika gradnje je postala glavno vodilo. Tako je bil napoten v Ljubljano tudi jezuit Gabriel Gruber z namenom, da poskrbi za izobrazbo domačih stavbenikov. Zlasti na Kranjskem se je stavbna umetnost po zaslugi terezijanskih reform hitro nivelizirala v utilitarnem smislu.

Marko Motnik
Marija Terezija in glasba

Glasba je habsburški dinastiji od nekdanj služila v namene politične reprezentacije in tudi kot sredstvo za razvedrilo. Številni Habsbur-

žani so se v glasbeno zgodovino zapisali kot mecen, poustavarjalci in celo skladatelji. Marija Terezija v tem smislu ne predstavlja izjeme. Kljub neutrudnemu prizadevanju Karla VI. za uveljavitev pragmatične sankcije se zdi, da je cesar nadvojvodinjo komaj pripravil na vlogo bodoče monarhinje, medtem ko je glasba v njeni vzgoji igrala pomembno vlogo. Od rane mladosti je kot nadarjena pevka in verzirana plesalka nastopala v prireditvah dvora, po letu 1744 pa zaradi zahtev dvornih krogov samo še v ožjem krogu družine. Ohranjene skladbe kažejo visoko raven njenih tehničnih zmogljivosti in muzikalnega znanja. Tej muzikalni monarhinji je vrsta skladateljev posvetila svoja dela. Med te gre šteti tudi kantato, izvedeno ob kronanju za češko kraljico leta 1743 v ljubljanskem škofijskem dvorcu. Od svojih prednikov pa Marija Terezija ni podedovala le naklonjenosti do glasbe, temveč tudi izpraznjene državne blagajne. Nastop njene vladavine pomeni korenite spremembe v kulturni politiki cesarstva, konec bleščecih baročnih slovesnosti, umik v privatno sfero, reorganizacijo dvorne kapele, predajo gledaliških hiš v zakup in posredno s tem tudi ukinitvev italijanske opere serie ter razcvet francoskega glasbenega gledališča na Dunaju. Kljub številnim posodobitvam javnega glasbenega življenja in stilnim preobratom časa je osebni glasbeni okus Marije Terezije vse do konca njenega življenja ostal nenavadno konzervativen.

Luka Vidmar

Knjižna cenzura pod Marijo Terezijo

Knjižna cenzura v habsburški monarhiji je bila do smrti Karla VI. v največji meri v rokah katoliške cerkve, ki je na tem kakor na drugih področjih tesno sodelovala s cesarji. Šele leta 1748 je začela Marija Terezija institucionalizirati, centralizirati in birokratizirati knjižno cenzuro, v kateri je Cerkev skupaj z nekdanj ključnim jezuitskim redom postopno izgubila odločilen vpliv: leta 1751 je bila ustanov-

ljena Dvorna komisija za knjižno cenzuro, leta 1754 je začel izhajati njen *Catalogus librorum a Commissione Aulica prohibitorum*, leta 1759 je vodenje komisije prevzel razsvetljenec Gerard van Swieten, leta 1772 pa so državni preventivni cenzuri podredili še teološke knjige. Sekularizacija ni samodejno prinesla liberalizacije: avstrijska knjižna cenzura je bila v primerjavi s knjižno cenzuro v Franciji in nekaterih kneževinah Svetega rimskega cesarstva precej restriktivna, obseg državnega indeksa prepovedanih knjig je naraščal z vsako novo izdajo, temeljna usmeritev je ostala v skladu z vladarčinimi nazori katoliška. Pod površjem cenzurnega sistema pa so se dogajale spremembe, pogosto nasprotne politiki Marije Terezije. Sodobne raziskave kažejo, da so poleg zasebnih tudi cerkvene biblioteke tistega časa zbirale prepovedana razsvetljenska in druga dela.

Vincenc Rajšp

Slovenščina na poti do priznanja kot uradni jezik od Marije Terezije dalje

Slovenščina je prvič dobila mednarodno potrditev v času delovanja slovenskih protestantov v 16. stoletju. V rabi je ostala tudi v naslednjem obdobju do Marije Terezije kot jezik pridig in ljudskega bogoslužja v cerkvi in vsaj delno kot jezik slovenskih podložnikov pred sodišči. Marija Terezija je z izdajo prvih patentov v slovenskem jeziku odprla slovenščini pot na pravno in upravno področje, kar je na državni ravni doseglo vrhunec z revolucionarnim letom 1848.

Stane Okoliš

Vpliv terezijanskih šolskih reform na razvoj šolstva na Slovenskem

Z uveljavljanjem terezijanskih šolskih reform izobraževanje nikakor ni več samo stvar posameznika, ampak postane tudi skrb centralne oblasti in predmet državne politike. Prosvetljena absolutistična vladarica je s prevzemom šolstva v državno pristojnost začela vzpostavljati centralno voden državni šolski sistem, ki je na osnovnošolski stopnji izobraževanja zajel vse za šolo sposobne otroke. Prvi državni osnovnošolski zakon, znan kot Splošna šolska naredba (1774), je tako uvedel splošno šolsko obveznost za vse otroke od 6. do 12. leta starosti ne glede na vero, stan ali spol. Ker splošni materialni pogoji, socialne razmere in zavest prebivalstva še zdaleč niso omogočali, da bi mogli šolske reforme na celotnem ozemlju uveljaviti čez noč in tudi v nekaj letih ne, so določbe zakona v mnogih primerih in na številnih območjih še dolgo ostale večinoma predvsem deklarativne. Državni organi so na področju šolstva sicer opravili svoje naloge, vendar pa razvoj šolstva brez sodelovanja prebivalstva ni moglo napredovati v zadostni meri. Bolj kot prisila in sankcije, ki jih je v obdobju svoje vlade uvedel cesar Jožef II. (1780–1790), so večji šolski obisk in širjenje šolske mreže spodbujali zlasti s prepričevanjem. Ker je centralno vodeni državni šolski sistem v svojem jedru navkljub težavam pri izvajanju deloval, je na dolgi rok omogočil, da so se šolske razmere, čeprav počasi in postopoma, vendarle izboljševale. Država je za njegovo delovanje namenjala le minimalna sredstva, vzdrževanje šol in učiteljev pa je naložila v breme krajevnega prebivalstva. Splošno šolsko obveznost so zato lahko v celoti dejansko uresničili šele po dolgih sto letih od njene uvedbe. Osnovna šola v celotnem obdobju terezijansko-jožefinskih reform, tako zaradi velikih razlik med mesti in podeželjem kakor tudi zaradi zastavljenih ciljev reforme, ni bila enotna. Njen status (normalka, glavna šola, trivijalka), učni načrti, zahtevnost in

možnost prehoda v srednje šole niso bili enaki. Po drugi strani so terezijanske šolske reforme prelomile z razdrobljeno in neorganizirano šolo in z vzpostavitvijo celovitega šolskega sistema ugodno vplivale na nadaljnji razvoj izobraževanja vseh slojev prebivalstva in na odpravljanje nepismenosti.

Dragica Čeč

Reforme na področju reševanja socialnih vprašanj v času vladanja Marije Terezije

Socialna vprašanja predstavljajo eno od področij, ki so deležna posebne pozornosti absolutistične oblasti, predvsem zato, ker je velik del prebivalstva živel slabo, mnogi na robu preživetja, predvsem zaradi številnih vojn, obremenjenih državnih financ in neugodnih strukturnih dejavnikov. Ocenjuje se, da je v monarhiji v takšnih razmerah živela tretjina do petina podeželskega prebivalstva, tako kmetov kot kmečkih podslojev (od poslov in kočarjev do vagabundov, ljudi brez premoženja in strehe nad glavo). Z idejo »iskanja sreče« je monarhija posegala tudi na polje reševanja socialnih vprašanj najprej z organi, s katerimi je želela doseči nadzor nad dobrodelnimi ustanovami. Takšen nadzor je želela Marija Terezija vzpostaviti prek dvornimi komisijami za dobrodelne zadeve, ki se ustanovljajo že v 20. letih 18. stoletja, a se več kot desetletje ukvarjajo predvsem z lastnimi organizacijskimi težavami. Na polje socialnih vprašanj v 18. stoletju sodi tako urejanje določenih področij socialnih vprašanj kot tudi upravljanje določenih zavodov. Vsa ta področja znotraj socialnih vprašanj so bila deležna posebne pozornosti vseh pomembnih političnih teoretikov 18. stoletja v Habsburški monarhiji. Posredno jih pozna tudi novo uradništvo, ki ga je izobraževala absolutistična monarhija. Reševanje socialnih vprašanj je obsegalo vse: od nadzorovanja in omejevanja revščine in beraštva do upravljanja različnih zavodov za reševanje socialnih vprašanj,

torej od oskrbe sirot, do stroškov upravljanja prisilne delavnice in delovne hiše. Med glavne dosežke obdobja Marije Terezije sodita uveljavitev upravnega nadzora nad različnimi dobrodelnimi zavodi, na ravni posameznika pa popolna prepoved javnega beračenja in uveljavitev posebnega načina nadzora nad prebivalstvom – splošnih deželnih vizitacij. Skupaj z drugimi reformami pa tudi uveljavitev izključne družbene in ekonomske odgovornosti za reševanje socialnih vprašanj na domicilno oblast.

Katarina Keber

Zdravstvene reforme Marije Terezije in Gerharda van Swietna

Organizacija zdravstva je v času Marije Terezije doživela vrsto sprememb. Vzpostavljena je bila splošna zdravstvena zakonodaja, posodobljen študij medicine in reformirana vojaška saniteta. V 18. stoletju je bilo v monarhiji namreč število tako univerzitetno izobraženih zdravnikov kakor tudi kirurgov in izobraženih babic nezadostno in v primerjavi s sosednjimi državami bistveno nižje. Vse splošno reformo zdravstva je cesarica zaupala nizozemskemu zdravniku, katoliškemu razsvetljencu iz Leidna, Gerhardu van Swietnu (1700–1772), ki je leta 1745 postal njen osebni zdravnik in svetovalec. V 27 letih dela mu je uspelo reformirati celotno javno zdravstvo in avstrijsko medicino (t. i. prva dunajska medicinska šola) dvigniti na raven razvitejših evropskih držav. Van Swieten je namreč na dunajski univerzi reformiral študij medicine (1749), ustanovil nove zdravstvene ustanove, ponekod tudi botanične vrtove, saj so bili študiju medicine dodani naravoslovni predmeti. Na njegov predlog so začeli ustanavljati babiške šole v vseh glavnih mestih dežel. Leta 1753 je poleg Celovca, Gradca in Trsta babiško šolo dobila tudi Ljubljana. Poleg babiških šol je Van Swieten uvedel obvezne tečaje za ranocelnike, predhodnike poznejših mediko-kirurških licejev.

Temeljnega pomena je Van Swietenov zdravstveni zakon *Generale Normativum in Re Sanitatis*, ki ga je Marija Terezija razglasila leta 1770. To je bil prvi splošni zakonik o organizaciji zdravstva, ki je veljal za vso monarhijo. Vsebinsko je urejal tri zdravstvena področja: sestavo in funkcijo zdravstvene mreže ter administracijo, sestavo in dolžnosti zdravnikov ter preprečevanje epidemij s poudarkom na kopenskih in obmorskih karantenah.

Vladimir Simič

Ali bi morda lahko rekli »Cherchez la femme«?

Ime cesarice Marije Terezije je najtesneje povezano z imenom njenega sina, sovladarja in naslednika Jožefa II. in z reformami v habsburški državi v drugi polovici 18. stoletja. Reforme pa so bile posledica dejstva, da je ravno nasledstvena vojna ob nastopu vladavine Marije Terezije razkrila šibkosti ozemeljsko velike, a šibke države. Krog okoli vladarice si je prizadeval državo okrepiti v vseh pogledih. Zato je prišlo do sprememb na področju organizacije oblasti, vojske, davkov, kar je povečalo prisotnost in vpliv države na praktično vseh področjih vsakdanjega življenja. Za veliko večino prebivalstva je to pomenilo bistven poseg v glavne značilnosti fevdalne ureditve, ki je bila že v zatonu, je pa še niso skušali odpraviti. Te spremembe so bile uvedene po pravni poti, ki je tipična za absolutne vladarje. Vendar je Marija Terezija vladala drugače od svojega naslednika. Najlepše to kaže zakonik, ki je imenovan po njej – slovita Theresiana. V tem zakoniku je več starega kot novega. Isto velja za priprave na uzakonitev premoženjskega prava, ki je v pripeljala do nastanka slovitega Občega državljskega zakonika.

Marija Wakounig
Marija Terezija, statističarka Evrope?

Če kot posledico avstrijske nasledstvene vojne (1740/ 1742/ 1744/ 1745, 1756/ 1763) pritegnemo upravnotehnične reforme Marije Terezije, katerih cilj je bila centralizacija avstrijskih in čeških dežel kot osrednjih dežel monarhije (1749), v tem okviru pa tudi družbene in gospodarskopolitične novosti (mdr. terezijansko davčno rektifikacijo leta 1748, štetja duš od leta 1754 dalje, ljudska štetja s strani gospostev in župnij, leta 1770 začetek konskripcij in popisovanja duš ter vlečne živine, leta 1751 vojaško reformo, v letih 1760/1774 šolsko reformo), si ne moremo kaj, da ne bi monarhinje označili kot statističarke, ki je s strani države in dinastije hotela ustvariti »steklenega« podanika. Od kod so prihajala reformna prizadevanja nadvojvodinje in kraljice? Kdo jo je navdihoval? Poleg teh vprašanj bo v prispevku pojasnjen tudi plakativni naslov, ali je oznaka Marije Terezije kot statističarke Evrope ustrezna ali ne.

Andrej Studen

Oštevilčenje hiš ob vojaški konskripciji 1770/71 kot tehnologija dodeljevanja naslovov in sredstvo socialnega discipliniranja

Hišna številka je ena najpomembnejših inovacij razsvetljenega 18. stoletja, ki je bilo naravnost obsedeno z redom in klasifikacijo, z željo po obvladovanju prostora in prebivalstva, z željo oblasti po natančnejšem vpogledu v notranje resurse države iz davčnih, policijskih in predvsem vojaških razlogov. Rezultati različnih popisov ljudi, ki so se med seboj močno razlikovali, so nakazovali potrebo po določanju njihove prostorske pripadnosti. V reformno-absolutističnem času cesarice Marije Terezije so, da bi za uspešno izvedbo vojaške obveznosti pridobili kar se da natančne podatke o moškem prebivalstvu (in vprežni živini), ob vojaški konskripciji 1770/71

izvedli tudi numeracijo hiš. Z vidika nadzora nad (potencialnimi) vojaškimi obvezniki so morale lokalne popisne komisije v skladu s patentom z dne 10. marca 1770 v vsakem kraju najprej oštevilčiti hiše in s tem vsakemu prebivalcu določiti stalno bivališče. Hišna številka kot zanesljivo znamenje identifikacije je dala vsaki hiši njeno lastno, nezamenljivo pozicijo. Omogočila je državno »prilایشčanje« v hiši živečih podanikov, z vidika absolutistične države je ljudstvo spreminjala v »uporabno prebivalstvo«. Danes si le težko zamišljamo kraj brez uličnega imena ali vsaj hišne številke. Zmagoviti pohod hišne številke je bil od leta 1770 naprej neustavljiv. Od takrat ji lahko sledimo npr. v popisih hiš, v katastru, v modernih popisih prebivalstva, poimenovanju ulic in trgov, na zemljevidih. Brez hišne številke si danes ne moremo predstavljati računov za vodo, odvoza smeti, elektrike in drugih stvari. Tudi v 21. stoletju, v času satelitskih posnetkov in geoinformacijskih sistemov, je oblast s pomočjo hišne številke poskrbela, da nobena hiša ne uide njenemu pozornemu pogledu.

Rok Stergar

Uvedba vojaške obveznosti in druge terezijanske vojaške reforme

Vojska, ki jo je po prevzemu prestola leta 1740 podedovala Marija Terezija, je bila vsekakor potrebna prenove. »Kdo bi verjel, da je med mojimi četami vladal nered,« se je pritoževala vladarica in dodala: »Vsaka enota je imela drugačen način korakanja, drugačen dril itd. Enaka povelja so v različnih enotah različno razumeli in prav nič čudno ni, da je bil cesar v desetih letih pred mojim nastopom vlade vsakokrat poražen in da ni besed za opis stanja v armadi.« Vladarica pa je s pomočjo svetovalcev uspela prenoviti vojsko. Dosegla je konsolidacijo financ, saj so se stanovi zavezali, da bodo o sredstvih za armado odločali le enkrat na desetletje. To je

omogočilo prenovno armade po pruskem vzorcu – tako v organizacijskem kot tudi v strateškem in taktičnem smislu.

Uvedba selektivne dosmrtno vojaške službe na Češkem in v dednih deželah, ki se je začela pripravljati leta 1763, v praksi pa je bila izvedena po letu 1780, je bila v vojaški zgodovini habsburških dežel prelomna. Namesto enot poklicnih vojakov, najemnikov, so nastale naborniške enote, ki so jih konskribirali glede na potrebe in finančne zmogljivosti države ter jih niso več plačevali. Toda terezijanske vojaške reforme niso bile omejene le na uvedbo konskripcije, ampak so vključevale še nekatere druge spremembe. Med drugim je bila poleg vrste drugih višjih vojaških šol, ki so pozneje izgubile svoj pomen, leta 1756 ustanovljena tudi Terezijanska vojaška akademija v Wiener Neustadtu.

Marija Terezija v izbranih slovenskih in tujih znanstvenih in strokovnih objavah od konca 19. stoletja

Sestavila: Sara Hašaj, dipl. soc. (UN) in dipl. zgod. (UN)*

a) Monografije

Berglar, Peter in Peter Radics: *Marija Terezija in Slovenci: izbrana besedila in podobe: terezijanski Sloveniji v spomin*. Ljubljana: Pegaz International, 1992.

Curk, Jože in dr.: *Samostani na Slovenskem: do leta 1780*. Maribor: Ostroga, 2008.

Ferri, Edgarda: *Marija Terezija: ženska na oblasti*. Ljubljana: Kmečki glas, 2010.

Herre, Franz: *Marija Terezija: velika Habsburžanka*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015.

Marija Terezija (1717–1780) – razsvetljena reformatorica in babica Srednje Evrope; Maria Theresa (1717–1780) – Enlightened Reformer and Grandmother of Central Europe; zbirka povzetkov (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU 2017.

Pohl, Walter in Karl Vocelka: *Habsburžani: zgodovina velike rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Šumi, Irena in Salvatore Venosi: *Govoriti slovensko v Kanalski dolini: (slovensko šolstvo od Marije Terezije do danes)*. Trst: Krožek za družbena vprašanja Virgil Šček, 1995.

Tapié, Victor Lucien: *Marija Terezija: od baroka do razsvetljenstva*. Maribor: Obzorja 1991.

---

* Bibliografija je izdelana v okviru magistrske naloge Sare Hašaj: *Prekmurški terezijanski urbarji in Marija Terezija v izbranih slovenskih in tujih znanstvenih ter strokovnih objavah* (Filozofska fakulteta UM, Oddelek za zgodovino; mentor: doc. dr. Andrej Hozjan), ki je bila zagovarjana v času tiska pričujoče številke Biltena. Izbrane bibliografske enote so za obdobje od leta 1900.

Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771 (ur. Boštjan Anko). Viri za zgodovino gozda in gozdarstva na Slovenskem 1. Ljubljana: Univerza Edvarda Kardelja v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, VTOZD za gozdarstvo, 1985.

Žontar, Jože: *Posebno sodišče za kmetske podložnike, njihove pritožbe ter poskusi regulacij podložniškega položaja v terezijanski dobi na Kranjskem*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 1954.

b) Članki

Bojc, Etbin: Šole in učiteljstvo na slovenskem Štajerskem pred sto leti: (prispevek za šolsko zgodovino ob 200-letnici terezijanskih šol). *Časopis za zgodovino in narodopisje* 42, 1971, str. 83–98.

Bojc, Etbin: Začetni razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem: (ob 200-letnici terezijanskih šol). *Kronika* 22, 1974, str. 179–189.

Curk, Jože: Slovenska Štajerska v popisu iz leta 1754. *Kronika* 35, 1987, str. 4–8.

Čuček, Filip: Kraji na slovenskem Štajerskem in Maribor med leti 1750–1918. *Studia Historica Slovenica* 6, 2006, str. 281–402.

Čuček, Filip: Nekaj drobcev k zgodovini dupleškega območja od srede 18. stoletja do konca prve svetovne vojne: (s posebnim poudarkom na časopisu Slovenski gospodar). *Kronika* 54, 2006, str. 49–64.

Domej, Teodor: Načrt za organizacijo šolstva v vojvodini Kranjski iz leta 1754. *Šolska kronika* 24, 2015, str. 7–24.

Dostal, Rudolf: Ljubljansko šolstvo v terezijanski in jožefinski dobi. *Kronika slovenskih mest* 6, št. 2, 1939, str. 21–27; št. 3, str. 33–41.

Golec, Boris: (Ne)znano slovensko pesništvo od smrti Marije Terezije do dunajskega kongresa. *Zgodovina za vse: vse za zgodovino* 7, 2000, str. 19–46.

Golec, Boris: Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, 1. del. *Arhivi* 32, 2009, str. 283–338.

Granda, Stane: Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771. *Zgodovinski časopis* 38, 1984, str. 343–344.

Holz, Eva: Ceste in ljudje: (od Marije Terezije do leta 1848). *Kronika* 41, 1993, str. 143–154.

Holz, Eva: Policijski predpisi o cestah, vozovih in potnikih od cesarice Marije Terezije do sredine 19. stoletja. *Acta Histriae* 18, 2010, str. 557–596.

Holz, Eva: Sol kot državni monopol. Od cesarice Marije Terezije do marčne revolucije leta 1848. *Annales* 11, 2001, str. 105–120.

Holz, Eva: Uradniška čast v 18. stoletju. Razmere v avstrijski Istri v času vlade Marije Terezije. *Acta Histriae* 8, 2000, str. 207–224.

Holz, Eva: Uradništvo v avstrijskem delu Istre v 18. stoletju. *Acta Histriae* 7, 1999, str. 505–524.

Horvath, Bernadetta: Oris uprave in pravosodja na Madžarskem in v Zalski županiji v terezijanski dobi. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 16/17, 2011, str. 23–41.

Kalc, Aleksej: Konskripcija tržaškega Teritorija iz let 1777/78. *Zgodovinski časopis* 62, 2008, str. 29–44.

Kalc, Aleksej: Žensko prebivalstvo v Trstu leta 1775: nekaj socialno-demografskih in gospodarskih vidikov ter metodoloških vprašanj. *Zgodovinski časopis* 58, 2004, str. 337–376.

Košir, Matevž: Urad deželne registrature in stanovski arhiv od nastavitve registratorja v 16. st. do upravnih reform v času Marije Terezije. *Arhivi* 23, 2000, str. 29–39.

Maček, Jože: Franz Herre, Marija Terezija – velika Habsburžanka. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2015, 346 + 4 strani. *Zgodovinski časopis* 70, 2016, str. 259–265.

Makovec, Marjan: Terezijanski urbar gornjelendavskega (graškega) zemljiškega gospodstva. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 16–17, 2011, str. 293–307.

Mlinarič, Jože: Mariborčan Marijan Pittreich, opat cistercijskega samostana Rein pri Gradcu (1745–1771). *Studia Historica Slovenica* 3 (Maribor skozi čas II), 2003, str. 243–264.

Porenta, Tita: Blaž Kumerdej (1738–1805), slovenski razsvetljenec, pedagog in jezikoslovec. Ob gostovanju potujoče razstave Mejnega muzeja Radovljica v Slovenskem šolskem muzeju ob 240-letnici izida Splošne šolske naredbe, prvega osnovnošolskega zakona iz leta 1774. *Šolska kronika* 24, 2015, str. 114–142.

Prelovšek, Damjan: Terezijanski Trst: primer habsburškega uradniškega urbanizma 18. stoletja. *Kronika* 33, 1985, str. 28–41.

Rajšp, Vincenc: Uveljavljanje slovenščine kot poslovnega jezika v času Marije Terezije in Jožefa II: patenti v slovenskem jeziku. *Wiener Slawistisches Jahrbuch* 53, 2007, str. 67–72.

Ribnikar, Peter: Upor v Stični 3. junija 1757. *Arhivi* 25, 2002, str. 47–56.

Shaw, Trewor: Cerknjiško jezero v Frischlinovi pesmi iz okoli leta 1583 in Steinbergovi knjigi iz leta 1761. *Kronika* 57, 2008, str. 1–18.

Smole, Majda: Podložniki in vojaška služba v terezijanski dobi. *Kronika* 4, 1956, str. 21–24.

Šovegeš Lipovšek, Gordana: Prekmurski terezijanski urbarji. *Zbornik soboškega muzeja*, št. 18–19, 2012, str. 23–36.

Valenčič, Vlado: Odnosi med ljubljanskim magistratom in državnimi oblastmi ob terezijanskih upravnih reformah. *Kronika* 26, 1978, str. 19–27.

c) Poglavja/deli monografij, zbornični prispevki

Baier, Peter in dr.: Marija Terezija. *Spremenili so svet* (ur. Mitja Pucer). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 216–219.

Ciperle, Jože: Terezijanska šolska reforma in ljubljanske latinske šole. *Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773): zbornik razprav* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU; Provinciatat slovenske province Družbe Jezusove; Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete, 1998, str. 37–47.

Curk, Jože: Slovenska Bistrica v fasijskem popisu iz leta 1754. *Zbornik občine Slovenska Bistrica 2* (ur. Ferdinand Šerbelj in Stane Gradišnik). Slovenska Bistrica: Skupščina občine: Kulturna skupnost, 1983, str. 103–105.

Čuček, Filip: Dupleško območje med Marijo Terezijo in prvo svetovno vojno. V *ogledalu časa: zbornik občine Duplek* (ur. Marjan Toš). Duplek: Občina, 2006, str. 109–128.

Dobrovoljc, Helena: Oblikovanje konceptov vljudnosti na izrazni ravni jezika v Japljevem prevodu posvetila cesarici Mariji Tereziji. *Globinska moč besede: red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (Zora, 80). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta, 2011, str. 197–210.

Dolar, France M.: Kranjska sredi 18. stoletja. *Glavarjev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj in dr.). Celje: Mohorjeva družba, 1998, str. 9–16.

Golec, Boris: Elite v majhnih mestih. Višnja Gora »ab urbe condita« (1478) do terezijanskih reform sredi 18. stoletja. *Mestne elite v srednjem in zgodnjem novem veku med Alpami, Jadranom in Panonsko nižino*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije (Zbirka Zgodovinskega časopisa), 2011, str. 208–249.

Holz, Eva: Cesarica Marija Terezija, cesar Jožef II. in ceste: zakonodaja o cestah, obnašanje na njih in cestnih razbojnikih. *Bilten Slovenskega društva za preučevanje 18. stoletja*, št. 2, 2010, str. 10–13.

Holz, Eva: Državno uradništvo v habsburški monarhiji od Marije Terezije do Ilirskih provinc 1740–1809: (njegove gmotne razmere in skomine). *Melikov zbornik: Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje* (ur. Vincenc Rajšp). Ljubljana: Založba ZRC, 2001, str. 329–344.

Holz, Eva: Ljudje in cesta = razmere od Marije Terezije do leta 1848. *Historični seminar* (ur. Oto Luthar). Ljubljana: ZRC SAZU, 1994, str. 127–147.

Holz, Eva: Patent o cestah z dne 21. julija 1713 ali kako so v začetku 18. stoletja skušali reševati cestno mrežo na Kranjskem. *Leto*

1713 in njegovi odmevi v slovenskem prostoru (ur. Miha Preinfalk). Ljubljana, 2015. Dostopno na:

<http://sd18.zrc-sazu.si/LinkClick.aspx?fileticket=RKHj7e7YIEY%3D&tabid=59>.

Holz, Eva: Uradniška čast v 18. stoletju. Razmere v avstrijski Istri od Marije Terezije do francoske okupacije. *Mednarodna znanstvena konferenca Čast: identiteta in dvoumnost neformalnega kodeksa (Sredozemlje, 12.–20. stoletje)* (ur. Darko Darovec). Koper, 11.–13. november 1999.

Horvat, Mojca: Prekmurski terezijanski urbar vasi Gornji Petrovci. *Arhivi – zakladnice spomina* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Koper, Škofijski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv Maribor, Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2014, str. 320–321.

Kačičnik Gabrič, Alenka: Terezijanski kataster za Kranjsko: rektificirani dominikalni akti za postojnsko kresijo. *Arhivi – zakladnice spomina* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Koper, Škofijski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv Maribor, Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2014, str. 324–325.

Klasinc Škofljanec, Andreja: Splošni šolski red Marije Terezije. *Arhivi – zakladnice spomina* (ur. Andrej Nared). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije Ljubljana, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Nadškofijski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Koper, Škofijski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv Maribor, Nadškofijski arhiv Maribor, Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, Zgodovinski arhiv Celje, Zgodovinski arhiv na Ptuj, 2014, str. 248–249.

Oman, Žiga: Hajdina od prvih pisnih omemb do terezijanske dobe. *Občina Hajdina* (ur. Sašo Radovanovič in dr.). Maribor: Ostroga, 2014, str. 39–51.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: Družbenoekonomski vidiki prekmurskih terezijanskih urbarjev. *Jezikoslovna in literarna misel Antona Vratuše* (ur. Mirko Munda). Petanjci: Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija; Murska Sobota: Pomurska akademsko znanstvena unija, 2015, str. 205–224.

Šövegeš Lipovšek, Gordana: Terezijanski urbarji za Prekmurje. *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja* (ur. Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, str. 175–206.

Umek, Ema: Podložniki zemljiških gospostev v občini Preddvor v terezijanskem katastru iz leta 1747. *Preddvor v času in prostoru: zbornik občine Preddvor* (ur. Tone Roblek). Preddvor: Občina, 1999, str. 153–159.

Umek, Ema: Prebivalstvo Dobropolja in Strug v sredini 18. stoletja v luči terezijanskega katastra. *Naši kraji in ljudje: dobrepoljsko-struški zbornik* (ur. Ivan Grandovec). Dobropolje: Občina, 1996, str. 94–111.

Valenčič, Vlado: Nekdanji bistriški okraj v Terezijanskem katastru. *Bistriški zapisi 2*. Ilirska Bistrica: Društvo za krajevno zgodovino in kulturo, 1984, str. 1–35.

Vilfan, Sergij: Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu kranjskih deželnih stanov (1760). *Zbornik znanstvenih razprav 52*, 1992, str. 227–238.

Žontar, Jože: Konsolidacije upravne in sodne organizacije v času Marije Terezije. *Struktura uprave in sodstva na Slovenskem: od srede 18. stoletja do leta 1848* (ur. Jože Žontar). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998, str. 59–79.

Žontar, Jože: Novi škofjeloški mestni red iz leta 1747. *Loški razgledi 5*, 1958, str. 128–136.

Žontar, Jože: Uprava Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja 1747/48 do 1848. *Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historisch-bibliographischer Führer / Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju*

in *Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik / Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storica-bibliografica* (ur. Jože Žontar). Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives, Hg.: Gerhard Pferschy, Bd. 15, Graz–Klagenfurt–Ljubljana–Gorizia–Trieste, 1988, str. 76–92.

d) Enciklopedična in biografska gesla/članki

Antič, Igor; Marija Terezija. *Veliki svetovni biografski leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002, str. 691.

Marija Terezija. *Leksikon Cankarjeve založbe* (ur. Martin Žnidaršič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988, str. 613.

Marija Terezija. *Mala splošna enciklopedija* (ur. Oto Bihalji-Merin in dr.). Ljubljana: DZS, 1975, str. 561.

Marija Terezija. *Osebnosti – Veliki slovenski biografski leksikon*, M–Ž (ur. Tončka Stanonik in Lan Brenk). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2008, str. 666.

Marija Terezija. *Slovenika – Slovenska nacionalna enciklopedija*, A–O (ur. Martin Ivanič). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011, str. 772.

Marija Terezija. *Slovenski veliki leksikon* (ur. Marta Kocjan-Barle in Drago Bajt). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2007, str. 1237.

Marija Terezija. *Slovenski veliki leksikon*, H–O (ur. Marta Kocjan-Barle in Drago Bajt). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, str. 544.

Marija Terezija. *Veliki splošni leksikon*, št. 11 (ur. Aleš Pogačnik). Ljubljana: DZS, 2006, str. 2558–2559.

Marija Terezija. *Veliki splošni leksikon*, knj. 5 (ur. Marija Javornik). Ljubljana: DZS, 1998, str. 2482–2483.

Marija Terezija. *Velika družinska enciklopedija zgodovine* (ur. Julian Browne). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, str. 367.

Menzel, Marianne; Marija Terezija. *Velike ženske v zgodovini*. Radovljica: Didakta, 1998, str. 87–72.

Stergar, Janez: Marija Terezija. *Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah*, knj. 5. Ljubljana: DZS, 1998, str. 2482–2483.

Štuhec, Marko: Marija Terezija. *Enciklopedija Slovenije*, zv. 6 (ur. Marjan Javornik). Ljubljana: Mladinska knjiga, 1992, str. 414–415.

e) Časniki, publicistika, glasila, spletno gradivo

»Cesarica Marija Terezija«. *Vertec*, 19, 1871, št. 12.

Golob, Matija: Kriminalistična taktika v Karolini in Terezijani. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo* 10, 1959, str 7–27.

Hari, Ernest: Šolstvo v času terezijansko-jožefinskih reform ter obnovitev evangeličanskih verskih občin med Muro in Rabo (1770–1790). *Klio: glasilo Društva študentov zgodovine SLO-ISHA* 6, 2007, str. 28–31.

Klemše, Vlado: Rupa in njena ledinska imena v Terezijanskem katastru. *Primorski dnevnik*, leto 60, št. 75, 2004, str. 22.

Maček, Jože: Mož dolžnosti: kako je postal najmlajši sin Marije Terezije, nadvojvoda Maks Franc, volilni knez in nadškof. *Mohorjev koledar*, Celje, 2011, str. 160–170.

Osvald Kolar, Darinka: Konec torture in čarovništva v kazenskem pravu – velik korak Marije Terezije: iz policijskih arhivov. *Varnost: strokovni bilten* 63, št. 1, 2015, str. 37–38.

Pavlin, Vojko: Terezijanski kataster. *Stran: glasilo Kromberka in Lok* 9, št. 18, 2015, str. 12.

Perko, Franc: Terezijanski gozdni red za Kranjsko 1771 je mnogo več kot le predpis. *Gozdarski vestnik* 73, št. 7–8, 2015, str. 330–337.

»Red Marije Terezije«. *Štajerc* 13, 1912, št. 21.

Šilc, Jurij in Liselotte Artel: Terezijanski popis prebivalstva v župniji Smladnik leta 1754. *Drevesa: bilten slovenskih rodoslovcev* 11, št 2–4, 2004, str. 25–37.

Šilc, Jurij: Župnija Sora ob terezijanskem popisu prebivalstva sredi 18. stoletja. *Drevesa: bilten slovenskih rodoslovcev* 20, št. 2, 2013, str. 3–12.

Torkar, Silvo: Hudajužna in Obloke v terezijanskem katastru 1752. *Drevesa: bilten slovenskih rodoslovcev* 15, št. 2, 2008, str. 14–16.

Volčjak, Jure: *300 let potem: cesarica Marija Terezija in njen vladarski pečat iz leta 1748*. Arhivalija meseca (maj 2017). Dostopno na:

http://www.arhiv.gov.si/si/delovna_podrocja/razstavna_dejavnos/arhivalija_meseca/arhivalija_meseca_maj_2017/.

Vovko, Andrej: Reforma za časa Marije Terezije in Jožefa II. Šolstvo na Slovenskem v preteklosti. *Pionir: poljudnoznanstvena revija za mlade*, št. 4, 1980–81, str. 36–38.

Žnidar, Silvija: Portret Marije Terezije v Narodni galeriji v Ljubljani Martina van Meytensa ml.: datacija in interpretacija. *Bilten SUZD*, št. 15, 2011. Dostopno na:

<http://www.suzd.si/bilten/arhiv/bilten-suzd-15-2011/114-raziskave/357-silvija-znidar-portret-marije-terezije-v-narodnigaleriji-v-ljubljani-martina-van-meytensa-ml-datacija-in-interpretacija>).

f) Diplomaska in magistrska dela

Adanič, Janja: *Prva sombotelska kanonična vizitacije turniške župnije leta 1778*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2010.

Aljaž, Saša: *Ljubljanska škofija v času vladanja Marije Terezije (1740–1780)*. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2017.

Bregar, Marjeta: *Vasi Hrastovica, Most, Gorenje in Dolenje Jesenice v luči Terezijanskega in Franciscejskega katastra*. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1992.

Centrih, Sanja: *Rogaška Slatina, Šmarje pri Jelšah in Podčetrtek z bližnjo okolico v popisu deželnega prebivalstva leta 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2012.

Čakrevski, Petko: *Mariborski zemljiški gospostvi, mestni špital in verske ustanove v popisu hiš 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2013.

Dolinšek, Maja: *Državno uradništvo v času upravnih reform Marije Terezije*. Pravna fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2005.

Ekart Misleta, Natalija: *Zemljiški gospostvi Ravno polje in Majšperk v terezijanskem popisu hiš 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2016.

Fištravec, Rok: *Zemljiška gospostva v okolici Zgornje Polskave v popisu imetnikov hiš/kmečkih posestnih enot iz leta 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2014.

Gubič, Nina: *Prebivalstvo trga Murska Sobota na podlagi matičnih knjig iz 18. stoletja (1733–1788)*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2011.

Horvath, Bernadetta: *Metalis processus, mejni spor med beltijskim in dolnjelendavskim gospostvom v letih 1754–1758*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2011.

Jakšič, Andreja: *Terezijanski urbarialni vprašalnik (Novem puncta) za naselja v Dolnjem Prekmurju*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2016.

Juričić Čargo, Danijela: *Gospodarske razmere v Pičanskem kraju od konca 15. stoletja do srede 18. stoletja: (po urbarjih Pazinske grofije, Pičanske škofije in Terezijanskem katastru)*. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1989.

Koroša, Adrijana: *Reformirani popis premoženja iz leta 1770 kot vir za vasi Mostje, Banuta, Genterovci, Radmožanci, Kamovci in Žitkovci*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2009.

Kos, Barbara: *Rodbinski priimki in imena v maticah župnije Žusem med leti 1755–1800*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2011.

Križan, Matejka: *Šolska reforma Marije Terezije od leta 1774 do 1805*. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1995.

Meden, Mojca: *Šolstvo na Slovenskem od 16.–18. stoletja, s poudarkom jezuitskega šolstva in reform Marije Terezije in Jožefa II.* Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1995.

Mudri, Brina: *Mesto in gospostvo Celje v terezijanskem popisu lastnikov/imetnikov hiš/kmečkih posestnih enot z leta 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2013.

Mužina, Dejan: *Trst med vladanjem Marije Terezije in Jožefa II.* Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 1994.

Oset, Tomaž: *Rogatec in bližnja okolica v popisu deželnega prebivalstva leta 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2011.

Pagon, Jana: *Razvoj izobraževanja učiteljev v slovenski Istri od Terezijansko-jožefinskih reform do konca II. svetovne vojne*. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, 2011.

Ramšak, Aleksandra: *Podložniki zemljiškega gospostva Vitanje, župnije Stari trg pri Slovenj Gradcu ter slovenjgraškega meščanskega špitala v terezijanskem popisu hiš 1754*. Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2015.

Šafarič, Maša: *Smrtna kazen v obdobju cesarice Marije Terezije*. Pravna fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor, 2015.

g) Izbrana dela v tujih jezikih od konca 19. stoletja

Anderson Smith, Matthew: *The War of the Austrian Succession 1740–1748*. London: Longman, 1995.

Apih, Josip: *Die Theresianische-Josefinische Schulreform in Kärnten*. Klagenfurt, 1903–1904, separat.

Arneth, Alfred Ritter von: *Geschichte Maria Theresias I–X*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1863–1879.

Arneth, Alfred Ritter von: *Maria Theresia und Marie Antoinette*, Paris/Wien: Ed. Jung-Treuttel in Wilhelm Braumüller, 1865.

Badinter, Elisabeth: *Le Pouvoir au féminin. Marie-Thérèse d'Autriche 1717–1780, L'impératrice Reine*. Pariz: Flammarion, 2016.

Berglar, Peter: *Maria Theresia in Selbstzeugnissen und Bild-dokumenten*. Hamburg: Rowohlt, 1980; Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 1984.

Brachvogel, Carry: *Maria Theresia*. Leipzig/Bielefeld: Verlag von Velhagen & Klasing, 1911.

Crankshaw, Edward: *Maria Theresa*. New York: Viking Press, 1969.

Crankshaw, Edward: *Maria Theresia: die mütterliche Majestät*. München: W. Heyne, 1993.

Dawson Beales, Derek Edward: *Joseph II: In the Shadow of Maria Theresa, 1741–1780*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Der Codex Theresianus und seine Umarbeitungen. Wien: C. Gerold, 1883–1886.

Dickson, Muir in Peter George: *Finance and Government under Maria Theresia: 1740–1780*. Oxford: Clarendon Press, 1987.

Duffy, Christopher: *The Army of Maria Theresa: The Armed Forces of Imperial Austria, 1740–1780*. New York: Hippocrene Books, 1977.

Etzlstorfer, Hannes: *Maria Theresia: Kinder, Kirche & Korsett: die privaten Seiten einer Herrscherin*. Wien: Kremayer & Scheriau, 2008.

Fichtenbauer, Peter in Christian M. Ortner: *A History of the Austrian Army from Maria Theresa to the Present Day: an Essays and Pictorial Representations*. Wien, 2015.

Friedrich, Walter: *Die Theresianische Staatsreform von 1749*. München: Oldenburg, 1958.

Friedrich, Walter: *Männer um Maria Theresia*. Wien: Holzhausen, 1951.

Fusseneger, Gertrud: *Marija Terezija: kraljičine čari*. Zagreb: Alfa, 1986.

Fussenegger, Gertrud: *Maria Theresia*. München: Deutscher Taschenbuchverlag 1994.

Gottfried Mraz, Gerda: *Maria Theresia. Ihr Leben un ihre Zeit in Bildern und Dokumenten*. München: Süddeutsche Zeitung, 1984.

Guglia, Eugen: *Maria Theresia, ihr Leben und Regierung*, 2. zv. München in Berlin: Nabu Press, 1917.

Günzel, Klaus: *Der König und die Kaiserin: Friedrich II. und Maria Theresia*. Düsseldorf: Droste, 2005.

Hamann, Brigitte: *Ein Herz und viele Kronen: das Leben der Kaiserin Maria Theresia*. Wien: Ueberreuter, 1985.

Iby, Elfriede: *Maria Theresia (1717–1780). Biographie einer Kaiserin*. Wien, 2009.

Jedlicka, Ludwig F.: *Maria Theresia in ihren Briefen und Staatschriften*. Wien: Bergland, 1955.

Khevenhüller-Metsch, Johann Josef: *Aus der Zeit Maria Theresias, 1741–1776*, zv. 1–7. Wien: Ulan Press, 2012. + izvlečki tega dela: A. Wolf, *Aus dem Hofleben Maria Theresias*, Wien: Nabu Press, 2010.

Klingenstein, Grete: *Maria Theresia. Deutsche Biographische Enzyklopädie (DBE)* (ur. Rudolf Vierhaus). München: K. G. Saur, 2006, str. 736–737.

Koschatzky, Walter: *Maria Theresia und ihre Zeit*. Salzburg: Residenz Verlag GmbH, 1979.

Kraft, Zdenko von: *Maria Theresia: Geschichtlicher Roman*. Berlin: Verlag von Rich. Bong, cop 1918.

Kretschmayr, Heinrich: *Maria Theresia*. Leipzig, 1938.

Lau, Thomas: *Die Kaiserin: Maria Theresia*. Wien/ Köln/ Weimar: Böhlau, 2016.

Leitich, Ann Tizia: *Augustissima Maria Theresia*. Wien: Amalthea, 1953, 1963.

Leitich, Ann Tizia: *Maria Theresia: eine Biographie*. Wien: Tosa, cop, 1995.

Leland Goldsmith, Margaret: *Maria Theresa of Austria*. Michigan: A. Barker, 1936.

Lippert, Waldemar: *Kaiserin Maria Theresia und Kurfürstin Maria Antonia von Sachsen. Korrespondenz 1747–1772*. Leipzig, 1908.

Lukeš, Jan: *Militärischer Maria Theresien-Orden: [neue Folge 1850–1890]: über Autorisation des Ordens nach Authentischen Quellen*. Wien: Kaiserlich-Königliche Hof- und Staatsdruckerei 1890.

Mahan, Alexander J.: *Maria Theresa of Austria*. New York: Thomas Y. Crowell Co., 1932.

Maria Theresa. *Britannica*, vol. 7. Chicago, 1994, str. 840–841.

Maria Theresia und ihre Zeit: zur 200. Wiederkehr des Todes-tages. Dunaj/Salzburg: Residenz, 1980.

Maria Theresia. *Historisches Lexikon Wien* (ur. Helga Zoglman). Wien, 1995, str. 174.

Maria Theresia. *New Standard Encyclopedia*. Chicago, 1999, zv. 11., str. 138.

Maria Theresia: Kaiserin, Reformerin, Mutter: 29. November 1980: 200. Todestag. Wien: Bundespressdienst, 1980.

McGill, William J.: *Maria Theresa*. Minnesota: Twayne Publishers, 1972.

Morris, Constance Lily: *Maria Theresa – The Last Conservative*. United Kingdom: Read Books, 2007.

Müller, Konrad: *Siebenbürgische Wirtschaftspolitik unter Maria Theresia*. München: R. Oldenbourg, 1961.

Neuhauser, Regine: *Maria Theresa of Austria: Full-Blooded Politician Devoted Wife and Mother-to-all*. Wien: R. Neuhauser, 2015.

Ogris, Werner: *Recht und Macht bei Maria Theresia*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1980.

Otruba, Gustav: *Die Wirtschaftspolitik Maria Theresias*. Wien: Bergland Verlag, 1963.

Pangels, Charlotte: *Die Kinder Maria Theresias. Leben und Schicksal in kaiserlichem Glanz*. München: München Callwey, 1980.

Pick, Robert: *Empress Maria Theresa: the Earlier Years, 1717–1757*. New York: Harper & Row, 1966.

Pick, Robert: Maria Theresa. *Biographical Dictionary* (ur. Melanie Perry). Edinburgh: Chambers, 2003, str. 1008.

Pick, Robert: Maria Theresa. *The Macmillan Dictionary of Womens Biography* (ur. Jennifer Uglow). London: Papermac, 1999, str. 357–358.

Pietsch, Walter: *Die thesesianische Schulreform in der Steiermark: (1775–1805)*. Graz: Pedagogisches Institut in Steiermark, 1977.

Radics, Peter: *Maria Theresia und das Land Krain*. Rudolfswert: J. Krajec, 1881.

Reider, Heinz: *Maria Theresia: Schicksalsstunde Habsburgs*. Gernsbach: Katz, 2005.

Reinhold, Peter: *Maria Theresia*. Frankfurt am Main: Inse-Verl. 1957.

Roider, Karl A.: *Maria Theresa*. New Jersey: Prentice-Hall, 1973.

Rothe, Carl: *Die Mutter und die Kaiserin. Briefe der Maria Theresia an ihre Kinder und Vertrauten*. München/Wien: Herold, 1968.

Schneider, Herbert in dr.: *Maria Theresias Kulturwelt; Geschichte, Religiosität, Literatur, Oper, Ballettkultur, Architektur, Malerei, Kunsttischlerei, Porzellan und Zückerbäckerei im Zeitalter Maria Theresias*. Zürich/New York: Hildersheim – Georg Olms Verlag, 2011.

Srbik, Heinrich Ritter von: *Der Staatliche Exporthandel Österreich von Leopold I. bis Maria Theresia*. Wien: Wilhelm Braumüller, 1907.

Stollberg-Rilinger, Barbara: *Maria Theresia: die Kaiserin in ihrer Zeit: eine Biographie*. München: C. H. Beck, 2017.

Stradal, Otto: *Drei mal Maria Theresia: Betrachtung nach 200 Jahren*. Wien: Österreichischer Bundesverlag, 1980.

Suchenwirth, Richard: *Maria Theresia: ein Kaiserleben*. Leipzig, Reprint-Verlag, 1975.

Tapié, Victor Lucien: *Maria Theresia: die Kaiserin und ihr Reich*. Graz: Styria, 1980.

Telesko, Werner: *Maria Theresia. Ein europäischer Mythos*. Wien/Köln/Weimar: Böhlau, 2012.

Trapp, Oswald: *Maria Theresia und Tirol*. Innsbruck: Hofburg, 1958.

Tschuppik, Karl: *Maria Theresia*. Amsterdam, 1934.

Vallotton, Henry: *Maria Theresia. Die Frau, die ein Weltreich regierte*. München: Nymphenburger, 1978.

Wandruszka, Adam: *Maria Theresia. Die Grosse Kaiserin*. Göttingen: Hansen-Schmidt, 1980.

Wandruszka, Adam: *Österreich am Ende der Regierungszeit Maria Theresias*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1974.

Weissensteiner, Friedrich: *Die Töchter Maria Theresias*. Wien: Bastei Lübbe, 1994.

Weston, Evans in John Robert: *Austria, Hungary, and the Habsburgs: Essays on Central Europe, c. 1683–1867*. Oxford: Oxford University Press, 2006.

Yonan, Michael: *Empress Maria Theresa and the Politics of Habsburg Imperial Art*. University Park: Penn State Press, 2011.

Zwiedineck-Südenhorst, Hans von: *Maria Theresia: mit 84 Abbildungen und 2 Faksimiles*. Bielefeld: Velhagen & Klasing 1905.

